

Landauer Attila:

Adalékok a beás cigányság korai történetéhez

Bevezetés

Az európai cigányság nem romani anyanyelvű csoportjai közül az egyik legjellegzetesebb az eredetileg faeszközök – elsősorban teknők, orsók és fakanalak – készítéséből élő, s anyanyelvként – ugyancsak eredetileg – különböző román nyelvváltozatokat beszélő cigányok közössége. E Magyarországon leginkább beás vagy teknős/teknővájó néven ismert famunkás cigányokhoz nagy mértékben hasonló közösségek jelentős számban élnek még hazánkon kívül – többek között – Románia, Horvátország, Szerbia és Bulgária területén. A számos alcsoportra oszló, hatalmas területen élő cigány közösség kialakulása és korai története annak ellenére is az európai ciganisztika egyik rejtélyének tekinthető, hogy a kutatók legtöbbször általában hanyag eleganciával lép túl e kérdésen, vagy épp csak bizonytalan, bár kétségkívül esetenként valóban régi közlések sokadszori „ismételtetésével” intézi el.

Előzetes megfontolások az elnevezések ürügyén

Kovalcsik Katalin a közelmúltban megjelent, *Szimbolikus kultúráreprezentációk egy olténiai rudár¹ közösségben* című tanulmányában Ion Chelcea (1902–1991), a témakör egyik talán legjelentősebb kutatójának egy 1944-es írása nyomán foglalta össze a Kelet- és Dél-Kelet Európa számos országában élő, s ezzel párhuzamosan számos különböző néven ismert, román anyanyelvű, famunkás cigányokra vonatkozó legalapvetőbb tudnivalókat. Imigyen: „a rudárok egységes csoport, de nevük tájegységenként különbözik: általában rudároknak hívják őket, de Erdélyben beás (băieși), Moldvában pedig lingurár (lingurari, »kanálkészítők«) az elnevezésük.”² (Kovalcsik 2006:194)

A román ajkú famunkás cigányok nagy lélekszámú csoportjának kialakulása, valamint e csoport korai története – megítélésem szerint – annak ellenére sem tekinthető megnyugtatóan tisztázottnak, hogy viszonylag hosszú ideje, egy – többé-kevésbé – változatlan elmélet látszik uralkodni e kérdésben. Ezen elmélet lényege, hogy a mai rudár, illetve beás cigányok ősei egykor – a két román fejedelemség, de elsősorban is a havasalföldi területek állami tulajdonban lévő rabszolgáiként – aranymosók, azaz a bányászat egy meglehetősen sajátos formájának művelői voltak, akik gazdasági okokból lezajlott, kényszerű foglalkozásváltási folyamat eredményeként tértek át az aranyászásról a fa megmunkálására, egészen pontosan a különböző faárúk, fatermékek iránt megmutatkozó, területenként változó igények kielégítésére.³ Az itt gyanúba kevert cigányoknak az aranymosásról a különböző famunkákra való átállását egyes szerzők a tizenharmadik század második felére, végére, míg mások – s ma valószínűleg ők vannak többségben – a tizenkilencedik század első felére teszik, illetve valószínűsítik.

Ezen második „csoport” tagjai közé tartozik Viorel Achim, aki magyarul is hozzáférhető, *Cigányok a román történelemben* című könyvében például – meglehetősen szűkszavúsággal, azaz konkrét okok és történeti források ismertetése, vagy akár csak említése nélkül – a következőképpen vázolja e folyamatot: „Az aurari (aranymosók), akik mind az állam tulajdonában voltak” (a román fejedelemségekbeli cigányrabszolgaság felszámolásának idejére, azaz az 1850-es, 1860-as évekre) „radikális foglalkozási váltáson estek át. Az aranytartalmú homoktartalékok kimerülésével csaknem teljesen fel kellett hagyniuk az aranymosással és a fa megmunkálására kellett áttérniük, a rudari (teknővájó) név javára.” Ugyanitt Achim a rudár szóval kapcsolatban azt a fontos megjegyzést teszi, hogy e „nevet az előző évszázadokban is megtaláljuk, de ettől kezdve ez az egyetlen marad e kategória számára.” (Achim 2001:106)

A feltételezett aranymosó–rudár „kontinuitás” mellett felhozott legfőbb érvek, néhány – később

¹ A 'rudár' és 'rudar' szavakat az írásban egymás szinonimáinak tekintem. „Alaphelyzetben” a magyaros helyesírású 'rudár' szót használom, míg idegen nyelvű szövegek, illetve kifejezések kapcsán a román 'rudar' szóalakot. A továbbiakban hasonlóan járok el a magyar 'beás' és a román 'băieși' szavak használatakor is.

² Bővebben, valamint a Románia területén élő rudárookra vonatkozóan lásd Kovalcsik Katalin idézett írását (2006).

³ Az igények eme területenként változó voltára jó példa az Orsós név, mely a dunántúli beások egyik leggyakoribb vezetéknévneként egy hazánkban ismeretlen, bár másutt még szórványosan élő beás tevékenység emlékét őrzi.

részben majd részletezendő – meglehetősen szűkszavú, tizennyolcadik századi közlés mellett a 'rudár' és 'beás' szavak, melyeknek jelentése – legalábbis a legelterjedtebb vélekedések szerint – mindkét esetben eredetileg 'bányász' volt.

Ahhoz, hogy e – valójában meglehetősen szerteágazó – problémakörben valamelyest tisztábban láthassunk, indokoltnak tűnik négy kifejezést (*aurar*, *băieș*, *lingurar*, *rudar*), valamint bizonyos ezekhez kapcsolódó alapinformációkat a lehetőségekhez mérten tisztázni.

a) A román nyelv vulgáris latin eredetű alapszókincséből való 'aur' (arany) szóból származó kifejezés az *aurar* (tsz.: *aurari*), mely – túl azon, hogy 'aranyműves' és 'aranybányász' jelentése is van – a hajdani román fejedelemségek aranymosó/aranyász cigányainak messze leggyakoribb elnevezése.⁴

Leginkább e szóalakhoz lenne kapcsolható az az alapvető jelentőségű kérdés, hogy vajon mióta számolhatunk a két román fejedelemség területén, illetve a Kárpátok térségében aranymosó, avagy – esetlegesen egyéb tevékenységek mellett – aranymosással is foglalkozó cigány csoportokkal.⁵

Erre a román ciganisztikai (szak)irodalomban leginkább az a már-már közhelyszerű – bár valószínűleg szintén nem kellően megalapozott – válasz él, hogy a tizenhetedik század első felétől. Egészen pontosan egy 1620. szeptember 20-i keltezésű, Gavril Movilă – korábbi moldvai fejedelem – által az olténiai Cozia kolostornak adott adománylevelével kiállításától. Ezen, a különböző szerzők által leginkább csak részben idézett dokumentum azonban – legalábbis ma ismert „töredékes” voltában – valójában nem tartalmaz az aranymosásra való utalást, s mindössze olyan cigányokról tesz említést, akiket „meșteri de fier”-nek, avagy „rudari”-nak nevez.⁶

Hogy a kortárs román szerzők zöme hogy kezeli eme forrást, arra nézve tanulságos példa lehet Petre Petcuț, aki *Istoria Rromilor* című írásában az adománylevelével konkretizálása nélkül, de mégis érezhetően arra alapozva állítja, hogy az aranyász cigányok legkorábbi havasalföldi említése 1620-ból maradt ránk (Petcuț 2003:8).

Petcuț ugyanezen írásában az *aurar* és *băieș* kifejezések első – román fejedelemségekbeli – megemlézéséről nem szól, viszont amikor nem sokkal később az aranymosók famunkára való kényszerű átállását – a másoktól is megszokott módon, konkrét időpont, konkrét ok és korabeli források megemlézése nélkül – ismerteti, már teljes természetességgel használja az *aurari* kifejezés után zárójelbe tett „rudari ori băieși” („rudárok vagy beások”) szavakat, ezzel is szinte támogatva azt a vélekedést, hogy az *aurar*nak e másik két szó korai, és egyértelmű szinonimája. Ez azonban – megint csak megítélésem szerint – messze nincs így.

b) A román nyelv *rudar* (tsz.: *rudari*) szava szláv eredetű; közvetlen átadója – a legelfogadottabb vélekedések szerint – a bolgár nyelv volt. A különböző, gyakorta képzett alakjaiban, illetve származékaiiban számos szláv nyelvben ismert szó '*rud*'/'*ruda*' tövének eredeti jelentése 'ásvány', 'érc' lehetett. A '*ruda*' szó számos szláv nyelven (pl. bolgár, szlovák, horvát, cseh, lengyel, szerb, szlovén) ma is elsődlegesen ércet jelent. (Cihac 1879:320; Jordan 1952:75)

A rudár kifejezéssel kapcsolatban komoly probléma, hogy miközben valóban több nyelvből adathozható 'bányász' értelemben (pl. bolgár, horvát, szerb, szlovén), e jelentését a román nyelvből ez idáig nem sikerült meggyőzően kimutatni. Mindössze egy széles körben, kritikátlanul elfogadott feltételezés, hogy létezett, avagy létezhetett egykor ilyen értelme. A bizonyítékként felhasználható írott források hiánya viszont erősen kétségessé teszi a korábban ismertetett érvelésnek azt a pontját, mely szerint a rudar az aranymosás ürügyén a későbbi famunkás cigányokra „átragadt” 'bányász' jelentésű szó lenne. A mai román nyelvben – szinte minden komoly, illetve általam elérhető szótár szerint – a rudar egyszerűen teknővájó, illetve kanalas cigányt jelent; míg elvont főnévi alakja, a

⁴ E szónak ismert az arany szláv nevéből származó *zlatar* (tsz.: *zlatari*) alakja is.

⁵ Hangsúlyozandó, hogy a cigány aranymosók megjelenése nem azonos az aranymosás megjelenésével. E tevékenységnek a Balkán-félszigeten és Erdély területén az ókorig visszanyúló komoly és jól dokumentált hagyományai vannak (Uzsoki 2004:7–9).

⁶ A forrás messze legtöbbet idézett részlete a „meșteri de fier, ori rudari” („vasművesek avagy rudárok”) mondattöredék.

rudărie⁷ maga a 'teknővájás', avagy Bakos Ferenc megfogalmazásával: „a kanalas cigány mestersége” (Bakos 1991:650).

A román rudar szó famunkás (!) cigányokkal kapcsolatos legkorábbi előfordulása – megint csak tudomásom szerint – tizenhét századi, lejegyzője pedig Friedrich Wilhelm von Bauer (1731–1783), német születésű orosz katonatiszt, aki a román fejedelemségekről, s azok lakosairól leginkább az 1768–74 közötti orosz–török háború idején szerezte – javarészt vélhetően személyesen – tapasztalatait. A pályafutása csúcspontján a cári hadsereg tábornokává lett német anyanyelvű szerző Havasalföldről szóló kis könyvét 1778-ban, egy német kiadónál, de francia nyelven jelentette meg, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* címen. E könyv egyik rövid – s egészében Havasalföld cigányairól szóló – fejezetében említette meg von Bauer a különböző cigány csoportok között a rudárokat („Les Roudars”), s a legelső, e csoporttal kapcsolatos információként azt tartotta fontosnak közölni, hogy ácsok⁸, majd valamivel később, hogy évi adójukat aranyban fizetik.

Friedrich Wilhelm von Bauer könyvecskéjének első megjelenése után három évvel hagyta el a nyomdát egy másik katonatiszt, a svájci születésű, s Havasalföldre a Habsburg Birodalom hadseregének kapitányaként került Franz Joseph Sulzer (1727–1791) *Geschichte des transalpinischen Daciens* című könyve. Az 1781-es bécsi kiadású könyv szerzője nagyszámú egyéb információ mellett – von Bauerhez hasonlóan, s nem kis részben épp őrá támaszkodva – ugyancsak kitért munkájában a havasalföldi cigányság különböző csoportjainak ismertetésére, s a rudár cigányok közösségéről szólva első helyen ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy értenek az ácsmunkához („Zimmerarbeit”), s csak ezt követően tett említést aranyosági jogokról, illetve aranyosó tevékenységükről (Sulzer 1781:144).

Von Bauer és Sulzer közlései – legalábbis részben – alig pár év múlva feltűntek Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann (1753–1804) göttingeni tudós *Die Zigeuner. Ein Historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung* című, máig gyakorta hivatkozott, de kellően mégsem ismert, saját korában azonban messze legjelentősebbnek tekinthető munkájában. Minden valószínűség szerint Grellmann könyve egyik hatásának tudható be, hogy a rudár szó már tizenkilencedik század első felében feltűnik a nyugat-európai ismeretterjesztő irodalomban is. Igaz, itt – egyetlen általam ismert kivételtől eltekintve⁹ – csupán az *aurar* szóval azonos értelemben.

Miközben a rudar – legalábbis az angol, francia és német nyelvű szak- és ismeretterjesztő irodalomban – ettől kezdve hosszú időre az *aurar* szó egy(ik lehetséges) szinonimájaként, az aranyosóként rögzült, az 1830–40-es évektől kezdődően mind gyakrabban olvashatunk nyugati művekben is egy, Havasalföld, Moldva és Erdély területén élő, már kimondottan csak különböző faeszközök készítésére specializálódott cigány közösségről.

c) Ez a közösség, minden valószínűség szerint Mihail Kogălniceanu (1817–1891) román történész, francia nyelvű *Esquisse sur l'histoire les mœurs et la langue des Cigains* című, Párizsban megjelent művének hatásaként a ma is ismert, s kanalast, kanálkészítőt jelentő román *lingurar* szó többes számával, 'lingurari' néven vált ismertté (Kogălnitchan 1837:13). E kifejezés viszonylag gyors „elterjedéséhez” nagyban hozzájárulhatott, hogy már a könyv megjelenésének évében, 1837-ben is napvilágot láttak belőle német nyelvű részletek a *Magazin für die Literatur des Auslandes* című kiadványsorozatban (Lehmann 1837). Alig három évvel Kogălniceanu munkájának megjelenése után – forrásmegjelölés nélkül – már szintén közösségnévként használta a 'lingurari' szót Édouard Thouvenel (1818–1866) későbbi francia külügyminiszter *La Hongrie et la Valachie* című könyvében (Thouvenel 1840:243).

Bár a *lingurari* közösségnév széles körű ismertté tétele egyértelműen Kogălniceanu munkásságához köthető, talán nem érdektelen megjegyezni, hogy e kifejezést a román

⁷ Az egyik – rendelkezésemre álló – román–magyar szótár azonban 'teknővájó (szerszám)' értelemben is ismeri (Kelemen 1964/II:438).

⁸ „Les Roudars sont des charpentiers.” (Bauer 1778:48)

⁹ Ez a kivétel a Maximilian Friedrich Thielen szerkesztette, *Die europäische Türken. Ein Handwörterbuch für Zeitungsleser* című munka 1828-ból, mely – valószínűleg von Bauer és/vagy Sulzer nyomán – azt állítja a rudárokról, hogy „ácsok és aranyosók” (Thielen 1828:236).

fejedelemségekben megforduló idegenek már hosszú évtizedekkel korábban is megismerhették. Jelen ismereteink szerint külföldi szerzők közül elsőként a raguzai születésű Stephan Ignaz Raicevich (1739–1792) használta, egy olasz nyelvű művében, az 1788-ban Nápolyban megjelent *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia* című könyvben. Az egyes források szerint eredetileg orvosi végzettségű Raicevich a Habsburg Birodalom kereskedelmi- és diplomáciai szolgálatában hosszú éveket töltött a két román állam, s különösen Moldova területén. Az itt szerzett ismereteit, tapasztalatait összegző – s 1789-ben németül¹⁰, majd 1822-ben franciául¹¹ is megjelent – műben a lingurárokat, mint a moldvai cigányok egyik „fajtáját” említette meg (Raicevich 1788:76).

A lingurar közösség tizennyolcadik századi létét egyébként korábban már hivatkozott, *Cigányok a román történelemben* című könyvében Viorel Achim is megerősíti, amikor Mihai Suțu (1730–1803) fejedelem egy 1793. március 25-i keltezésű oklevele kapcsán arról tesz említést, hogy a moldvai kanalas- és medvetáncoltató cigányok vezetőinek a csoportjukon belüli esetleges konfliktusok megoldásában gyakorlatilag teljhatalmuk volt¹². (Achim magát az oklevelet nem idézi, mindössze megemlíti, így sajnos nem tudjuk, hogy a forrás hogy nevezte a kanalas cigányokat, lingurarnak, vagy esetleg valamely más néven.)

A 'lingurar' kifejezés aztán a tizenkilencedik század közepétől oly erősen kötődött, illetve kötődik a cigánysághoz, hogy a különböző modern román szótárak is általában 'kanalas', 'kanálkészítő', valamint 'cigány'(!) jelentést tulajdonítanak neki (pl.: Bakos 1991:406; Kelemen 1964/I:724). E szó, illetve tevékenység és a famunkás cigányság különböző csoportjainak történeti kapcsolata – hasonlóan a rudár és beás szavakhoz – bizonyosan további kutatást igényel. Az mindenesetre óvatosságra kell intsen, hogy egy Kogălniceanu könyvét alig másfél évtizeddel megelőző munka, Ioan Bob de Copelnic (1739–1830), Kolozs megyei születésű, de élete nagy részében Fogarasföldön ténykedő görög katolikus püspök 1822–23-ban Kolozsváron megjelent román–latin–magyar szótára a 'lingurariu' szóval kapcsolatban mindössze annyit közöl, hogy ennek jelentése „kalán tsináló, áruló”, viszont meg sem említi e tevékenység esetleges cigányokkal való kapcsolatát (Bobb 1822/I:633).

Összefoglalva az eddigieket: Bár a rudár szó viszonylag korai, tizennyolcadik századi előfordulásai (von Bauer 1778; Sulzer 1781) ugyan már tartalmaztak a famunkára való közvetlen utalást, de ez a későbbiekben gyakorlatilag feledésbe merült, miközben a mai rudárokkal, beásokkal bizvást azonosítható cigány csoportok ugyancsak a tizennyolcadik század utolsó évtizedeiben (Raicevich 1788), a lingurari név alatt tűntek fel¹³.

d) A *beás* szó maga is további problémák és kérdések hosszú sorát veti fel. E kifejezés eredete és eredeti jelentése – megint csak merőben szubjektív véleményem szerint – szintén nem tekinthető teljes bizonyossággal és végérvényesen tisztázottnak. Még annak ellenére sem, hogy majd' minden, e szó problémakörét valaha érintő szerző szinte egységesen a 'bányász' jelentésű román *băieș* tájszóból származtatja.¹⁴

Ezt, azt elsöre talán valóban kézenfekvőnek tűnő lehetőséget, illetve a mögötte álló – korábban ismertetett – érvelést számos tényező, valamint szórványadat ugyanis nagy mértékben gyengíti. Ezek egyik legfontosabbika önmagában az a tény, hogy – legalábbis ismereteim szerint – nincs olyan hiteles forrásunk, mely bizonyítaná, hogy aranymosó cigányokat akár román-, akár magyar nyelvterületen valaha is illettek volna a beás kifejezéssel, vagy bármely más ezzel rokonítható

¹⁰ Bemerkungen über die Moldau und Wallachey in Rücksicht auf Geschichte, Naturproducte und Politik. Wien: Kurzbek.

¹¹ Voyage en Valachie et en Moldavie, avec des observations sur l'histoire, la physique, la politique. Paris: Masson et fils.

¹² Az emberölések kivételével.

¹³ Legalábbis a két román államalakulat területén.

¹⁴ A kisszámú kivételek közé tartozik például Ian Hancock, aki *Mi vagyunk a romani nép* című könyvében azt a teljesen komolytalan álláspontot képviseli, hogy e szó a román bojár (tkp. 'boier') származéka (Hancock 2004:40), valamint Tólos Endre, aki egy 1998-as írásában egy lényegesen megfontolandóbb – s majd rövidesen tárgyalandó – felvetéssel állt elő (Tólos 1998:299).

szóval, illetve valaha legalább „bányásznak” neveztek volna.¹⁵ Mindeközben azonban arra vonatkozó adatunk viszont van, hogy a tizennyolcadik század közepén – amikor aranymosó cigányok még javában léteztek – a beás szó már feltűnt famunkás, s minden valószínűség szerint román anyanyelvű erdélyi cigányok vezetéknéveként.

A kérdés jelen körülmények között – gondolok itt elsősorban a lehetséges források feltártságára, pontosabban feltáratlanságára – valószínűleg véglegesen nem tisztázható, a reménybeli további kutatások, vizsgálódások irányát illetően azonban bizonyosan nem haszontalan két román szóról, a ’fürdő, fürdés, fürdőhely’ jelentésű ’baie’ és a vele csupán alakilag azonos, ’bánya’ jelentésű ’baie’ szavakról pár mondatot ejteni.

Bár a két szó végső forrása minden valószínűség szerint ugyanaz a szláv kifejezés¹⁶, nem haszontalan tudni, hogy a ’fürdő stb.’ jelentésű ’baie’ (továbbiakban: baieⁱ), egyrészt közvetlenül valamelyik balkáni szláv nyelvből – a legnagyobb valószínűséggel a bolgárból – került a románba, másrészt pedig lényegesen korábban, mint a magyar nyelvből átvett, s ráadásul csupán tájnyelvi szinten, illetve földrajzi nevekben¹⁷ élő, ’bánya’ jelentésű ’baie’ (továbbiakban: baieⁱⁱ) (TESZ 1967:241; DEX).

A ma általánosan elfogadottnak látszó érvelés ebből, a végső soron magyar eredetű baieⁱⁱ szóból, pontosabban ennek egy származékából magyarázza a beás csoportnevet. Azonban anélkül teszi mindezt, hogy a szó kialakulásának, illetve feltűnésének körülbelüli időpontjáról és hozzávetőleges helyéről számot tudna, vagy akár csak számot akarna adni.

A beás, illetve báieș kifejezés esetleges román fejedelemségekbeli történetéről – felkészültségem és a lehetséges források szűkössége okán – nem tudok mit mondani. Arra viszont szeretném felhívni a figyelmet, hogy egy 1996-ban megjelent magyarországi könyv, a Zsupos Zoltán néprajzkutató által szerkesztett *Az erdélyi sátoros taxás és aranymosó fiskális cigányok a 18. században* című forráskiadvány több olyan fontosságú információt tartalmaz, melyek e szóról való ismereteinket is alapvető felismerésekkel gazdagíthatják. Persze nyilvánvaló, hogy a Habsburg Birodalom erdélyi területein a tizennyolcadik században élt cigány népesség névanyagából és kyszámú egyéb jellemzőiből levonható lehetséges következtetések nem általánosíthatók maradéktalanul a román fejedelemségek cigány csoportjaira, de tekintetbe véve, hogy Erdély itt összeírt cigánysága – nem csekély mértékben – épp e fejedelemségek területéről származott, neveik, alcsoportjaik és foglalkozásaik jellegzetességeinek az eddigiéknél behatóbb vizsgálata mégis nyújthat olyan támpontokat, illetve adatokat, melyek a korabeli határok túloldalán élő hasonló közösségek történetének jobb megismeréséhez is segítségül szolgálhatnak.

Az ilyen „új” adatok minden bizonnyal leglényegesebbike eddig – úgy tűnik – teljes mértékben elkerülte a kutatók figyelmét. Pedig az nem más, mint maga a beás szó; mely igaz ugyan, hogy mindössze személynévként, s az összeírást végző – minden valószínűség szerint – magyar anyanyelvű írástudók „jóvoltából” erősen torzult alakban, illetve alakokban, de már ezekben az dokumentumokban is megtalálható.

A kifejezés első előfordulásának helye a kamara sátoros taxás cigányainak – azaz véletlenül sem aranymosóknak(!) – 1744-es összeírása, mely az e csoportra vonatkozó fennmaradt összeírások közül egyébiránt a legkorábbi. Ezen összeírásban a Kokány Mihály vajda vezette, 13-as számú – sajnálatos módon ismeretlen elhelyezkedésű – kompánia tagjai között¹⁸ szerepel az a Náskul Bojásul (Zsupos 1996:69), akinek vezetéknéve kétségtelenül a ma is ismert beás szó végartikulussal, azaz szóvégi névelővel ellátott régi román alakja. Ez a név egyértelmű bizonyítéka a beás szó jóval több, mint két és fél évszázados voltának, valamint annak, hogy számos más

¹⁵ Ennek nem mond ellent, hogy a rövidesen tárgyalandó – s a báieș szóval valószínűleg kapcsolatba hozható – Boja/Béja személynév feltűnik néhány tizennyolcadik századi erdélyi aranymosó cigány vezetéknéveként.

¹⁶ E véleményem eltér a TESZ szerkesztőinek véleményétől, akik szerint az itt tárgyalt két román szó alapját/alapjait képező ’bánya’ és ’fürdő’ jelentésű szláv *banja* szavak „etimológiailag nem feltétlenül azonosak” (TESZ 1967:241).

¹⁷ Ilyen többek között Aranyosbánya – Baia de Arieș, Nagybánya – Baia Mare, és Felsőbánya – Baia Sprie román neve.

¹⁸ Megjegyzendő, hogy a kompánia két további tagja, Petru Lingurár és Páskul Lingurar (sic) egyébként már ekkor is „gyanúsán” beásnak tűnő nevet visel; míg többen, pl. Tobiás Kuczitár és Urszár azonban egészen egyértelműen nem.

korabeli cigány ember nevéhez hasonlatosan román közsözből vált személynévvé.

Már ugyanebben az összeírásban is számos ilyen típusú név szerepel; melyek egy része foglalkozásnévből lett vezetéknev, pl. Csuráru (ciurarul – „a rostás”), Kaldaráru (caldararul – „az üstös”, „az üstkészítő”), Kuczitáru (cuțitarul – „a köszörűs”, „a késes”), míg mások egyszerűen egyéb közszavakból, pl. Lupul („a farkas”), Urszul (ursul – „a medve”), Szlávu (slavul – „a szláv”), stb. (Zsupos 1996:65–71)

A Bojásul, későbbi listákon Bojázul (1746), Bajasul (1746), Bajjasul (1749), s végül Bajásul (1752) alakokban fennmaradt név tehát „a beás”-t jelent, ám továbbra is kérdés, hogy mit jelent, azaz jelenthetett a „beás”.

Az első alkalommal Bojásul formában lejegyzett nevet viselő cigány emberről az 1744-es összeírásból többet még nem tudunk meg, s így nem ismerjük ekkori korát, valamint foglalkozását sem, de szerencsénkre – az ezt követő években feltűnő családtagjai, rokonaival együtt – további hosszú évtizedekig követhető személye a fennmaradt dokumentumokban.

1746-ban Náskul Bojázul neve mellett, ugyancsak Kokán (sic) Mihály vajda – most 14-es számmal feljegyzett – kompániájában már feltűnik Gliga Bajasulé is. 1752-ben pedig a Nyekul Bajásulnak nevezett Náskul Bojázulon és Gliga Bajásulon kívül már Páskul Bajásul, valamint Petru Bajásul is szerepelnek az összeírásokban. Ezt követően a vezetéknev hirtelen eltűnik, de – itt most nem részletezendő okokból fakadóan – biztosra vehető, hogy 1753-tól Mircza/Mircsa, később pedig Mircse néven feljegyzett cigányok azonosak a korábbi Bojázul/Bajásul család tagjaival. (Zsupos 1996:83; 107; 134)

A család különböző tagjainak foglalkozására, foglalkozásaira vonatkozóan 1749-től vannak adataink. Az épp Nyejkul Bajjasulként feljegyzett Náskul Bojázul neve mellett ekkor a cochlear, azaz kanálkészítő, kanalas bejegyzés áll, de – nem túl meglepő módon – ugyanez olvasható a vele azonos csoportban levő Petru Linguráru és Páskul Linguraru foglalkozásaként is. Az összesen harminchét tagú kompánia¹⁹ többi tagja azonban mindeközben leginkább üstműves (ahenar), valamint lakatos (serrar), három fő pedig késgyártó (cultrar).²⁰ (Zsupos 1996:95, 107, 113)

A Bojázulok, illetve Mircsék ezt követően az utolsó, 1785-ből származó, fennmaradt listáig állandó szereplői az erdélyi sátoros taxás cigányokról készült összeírásoknak, s ezekben a családtagokat – egy-két, valószínűleg elírt, vagy felületes bejegyzéstől eltekintve²¹ – folyamatosan cochlearnak, azaz kanalasnak, illetve egyetlen esetben, az 1766-os évnél torneatornak, azaz esztergályosnak nevezik. Az e szóval jelzett tevékenység viszont, további torneatorként feljegyzett személyek – Lingurar Vaszilie, Faur Lingurár, Sándor Lingurár és Lingurár Onyiga (1761) – névanyagának és egyéb jellemzőinek tanúságát is tekintetbe véve nehezen lehet más, mint az orsókészítés, azaz ugyancsak egyfajta famunka, s így még tovább erősödik az az általam egyébként is bizonyítottnak vélt tény, hogy a 'beás' nevet egy darabig személynévként viselő, tizennyolcadik századi, erdélyi cigány ember családjával egyetemben maga is beás volt. Már a mai értelemben véve is.

Az 1744-ben feltűnt legidősebb Bojázul, valamint családtagjainak életkorára, életkoraira vonatkozó információink azonban csak három évtizeddel későbből, az 1774-es összeírástól kezdődően vannak. E szerint a Náskul Bojázullal bízvást azonosnak tekinthető Nojka Mircse – cochlear, azaz kanálkészítő – ekkor nyolcvan éves; míg – az ugyancsak cochlear – Gliga Mircse, azaz a korábbi Gliga Bajasul pedig hatvan esztendő volt. A valószínűleg bemondásra feljegyzett életkoraik jó eséllyel csak hozzávetőlegesek lehettek, ugyanis statisztikailag igen nehezen elképzelhető, hogy az ez évben negyvenhárom fős kompániából huszonnégyen épp valamelyik kerek „tízest” töltsék be (Zsupos 1996:216); valamint az is nehezen elképzelhető, hogy az ekkor

¹⁹ A harminchét fő asszonyok és gyermekek nélkül értendő.

²⁰ További információkért lásd Zsupos (1996) összeírásait, táblázatait és térképeit.

²¹ Ezek az 1752-es és 1758-as összeírások, melyekben serariusnak (lakatosnak), illetve cuprariusnak (rézművesnek) nevezték a családtagokat. Tekintve, hogy hirtelen, s ráadásul csak egy-két évre szóló foglalkozásváltást nehezen tudok elképzelni, valamint hogy az 1752-es összeírás esetében a Lingurar családnév viselői is serariusok voltak, inkább az összeírást végző/végzők tévedését, vagy felületességét érzem e jelenségek valószínű okának. Nem így az 1778-as adatoknál, ahol teljesen hihető, hogy Máte Mircse – miközben családtagjai továbbra is cochleariusok – számos egyéb cigánnyal együtt már, illetve épp(?) mercenariuszá, azaz napszámossá lett.

hatvan éves Gliga hét újabb esztendő elteltével, azaz 1781-ben még mindig csupán hatvannégy éves volt (Zsupos 1996:267).

Azt azonban – ha plusz–mínusz öt évvel számolunk is – megtudjuk az adatból, hogy Náskul Bojázul, korábbi neve – s vele a 'beás' szó – első feltűnésekor már javában meglelt férfi kellett legyen, s hogy nagy valószínűséggel még valamikor a tizenhetedik század vége felé született. Ezen túlmenően talán még abban sem tévedünk, ha megkockáztatjuk a kijelentést, hogy Náskul/Nojka és Gliga apa és fia lehettek. Az idősebb Mircsére vonatkozó utolsó információnk egy, az 1778-as összeíráshoz mellékelt megjegyzés, mely szerint „mortuus est anno 1776” (Zsupos 1996:236); míg Gliga személyéről az 1781-es említést követően hallgatnak el végleg a források.

Nem merülnek ki azonban ennyiben a 'beás' szóra vonatkozó – eddig jobbra figyelmen kívül hagyott – tizenhét–tizenkilencedik századi közlések. Több mint valószínű például, hogy ugyancsak e kifejezés egy félreolvasása, illetve esetleges félreértése tűnik fel Augustini Ab Hortis Sámuel (1729–1792) Szepes vármegyei evangélikus lelkész, *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről* címet viselő, 1775–76-os munkájában. A Tersztyánszky Dániel szerkesztette Wiener Anzeigen című, német nyelvű folyóiratban megjelent könyvméretű cikksorozat szerzője művében többször említi a Bánát és Erdély területén élő, elsősorban különböző famunkákkal, valamint nyaranta aranymosással foglalkozó úgynevezett 'kanalascigányokat' („Löffelizeunen”), akiknek egyik önelnevezése – legalábbis Augustini szerint – ekkoriban az első pillantásra talán nehezen értelmezhető 'bräsch' volt.

Nem új gondolat, de több mint valószínű, hogy e furcsa, s egyébként máshonnan nem könnyen magyarázható szó egyszerűen a 'beás' – egy talán gótbetűs német kézírásból származó – félreolvasása²². Az ország számos korabeli tudósával aktív levelezésben álló Augustini végső forrása, illetve esetleges adatközlőjének személye egyértelműen már bizonyosan nem lesz tisztázható, annyit azonban jó eséllyel valószínűsíthetünk, hogy az adat leginkább Erdély valamelyik németajkú értelmiségijétől származhatott. Esetleg épp attól a Clemens Andrásról, akinek munkásságáról e helyen egyébként is meg kellene emlékeznünk.

A segesvári születésű Clemens András (1742–1815) szász evangélikus lelkész személyéről – élete legfontosabb dátumain és helyszínein túlmenően – igen keveset tudunk, s így azt sem tudjuk, hogy mikor és hol írta román szótárait és nyelvkönyvét, melyeket egyébként végül csak több évvel halála után veje, Aescht György, lelkész és gimnáziumi tanár adott ki (Szinyei 1893/II:79–80). Clemens művei közül e pillanatban számunkra a *Walachisch–Deutsch und Deutsch–Walachisches Wörterbuch* című – cirill, gót és latin betűs – szótár a legérdekesebb, ugyanis ennek 1836-os, második kiadásában több helyen és több értelemben olvasható már a román 'beás' kifejezés. A szó első előfordulása a szótár román–német részében lelhető fel, német megfelelőiként pedig a következőket sorolja fel a szerző: „der Baader, Bergmann, *Löffelizeuner*, Bergknappe” (Clemens 1836a:23); a második előfordulás a német–román részben található, ahol a kanalas cigányt jelentő 'Löffelizeuner' német kifejezés egyedüli megfelelőjeként szerepel (Clemens 1836a:326).

Ugyancsak 1836-ban jelent meg Clemens *Walachische Sprachlehre nebst einem walachisch–deutschen und deutsch–walachischen Handwörterbuche* című könyvének második, javított kiadása, melyben szintén előfordul a 'beás' szó „der Bader(!), Bergmann, *Löffelizeuner*” értelmekben²³ (Clemens 1836b:18).

Jogos kérdés mindezek után megint, hogy mit is jelent akkor a 'beás' szó. Egyértelmű válaszom továbbra sincs, de tekintetbe véve a Zsupos Zoltán által közölt erdélyi cigányösszeírások tanulságait, valamint – különösen – Náskul Bojázul nevét, illetve foglalkozását, illetve azt a tényt, hogy e személy feltűnésével a 'bányász' jelentésű – de a tizenhét–tizenkilencedik századból egyébként sem ismert – báieş/băiaş szóból való átértelmeződésre rendelkezésre álló idő vészesen lecsökken, leginkább arra hajlok, hogy egyszerűen csupán teknőst, azaz teknőkészítőt. Eredendően

²² A szóalak téves voltának lehetősége már August Friedrich Pott *Die Zigeuner in Europa und Asien* című művének első kötetében is felmerült (1844:63).

²³ Clemens legkorábban, a halála után mindössze hét évvel megjelent *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches* című műve azonban – bár talán „méréteből” fakadóan – csupán 'Bergknab' és 'Bergmann' jelentésekben szerepelteti az itt latin betűkkel 'bèiasch' alakban is átírt kifejezést (1822:19).

is. (Távolról sem érv, de mégiscsak elgondolkodtató, s ezen felvetés lehetőségét esetlegesen megtámogató érdekesség, hogy a viszonylag korai összeírások mesterségnevekből lett – még egyébként meglehetősen instabil – személyneveinek román vagy magyar nyelvű jelentései számos esetben azonosak, illetve közel azonosak a név viselőjének pillanatnyi foglalkozásával, például Mardarár Káldarárul ahenarius, azaz üstkészítő; Vaszilie Lakatos serarius, azaz lakatos; Siga Rézmives és Zlate Kaldarár cuprarius, azaz rézműves; Gotza Kalányos és Lingurár Onyiga cochlearius, azaz kanalas; Radul Csurár és Merucza Rostás cribrar, azaz rostás; Pitzi Kuczitár pedig cultrarius, azaz késes, késkészítő volt az összeírás pillanatában.)

Az ötlet nem az enyém, hanem – a korábban csupán egy fél lábjegyzet erejéig említett – Tólos Endre nyelvészé, aki 1998-as, *A cigány és a beás nyelv Magyarországon* című írásában vetette fel annak lehetőségét, illetve valószínűségét, hogy a „băiaș (régebbi băniaș) 'teknős' jelentésű volt eredetileg.” (Tólos 1998:299)

Ha Tólosnak e felvetésével igaza van, az – véleményem szerint – kizárólagosan úgy képzelhető el, hogy a román băieș szó nem a magyar eredetű, bányá jelentésű baieⁱⁱ, hanem a bolgár nyelvből való baieⁱ származéka. E lehetőségre most csupán még az a tény biztosít némi – valljuk be, egyelőre eléggé haloványtűnő – esélyt, hogy a baieⁱ szó 'fürdőhely', 'fürdés', illetve számos további jelentése mellett – avagy között – 'kád', 'fürdőkád' is jelent. Amitől viszont, legalábbis jelentéstanilag nem tűnik túlzottan távolinak egy esetleges 'teknő', vagy valamely hasonló 'fából készült (vizes) edényféle' jelentés sem. Perdöntő e kérdésben csupán az lehetne, ha előkerülne, avagy ismertté válna olyan, legkésőbb tizenharmadik századi, román nyelvű forrás, amiből a baieⁱ szó, illetve ezzel közeli rokonságban levő valamely egyéb szóalak hajdani 'fakád', 'teknő', 'melence' jelentése igazolható. Ilyen forrás hiányában mindez csak hipotézis, kétségtelenül nagyon gyenge lábakon álló hipotézis, mely azonban – ezen bevallottan – igen gyenge volta ellenére sem kevésbé valószínű, azaz nem gyengébb, mint a ma kizárólagosan uralkodni látszó másik, a băieș szóalak és a beás cigányok kapcsolatát megmagyarázni igyekvő feltételezés.

Az 1737 és 1785 közötti erdélyi cigányösszeírások további tanulságai

Zsupos Zoltán *Az erdélyi sátoros taxás és aranymosó fiskális cigányok a 18. században* című, könyvében – a kamara sátoros cigányainak 1744 és 1785 közötti évekről fennmaradt összeírásai mellett – két, aranymosó cigányokról készült erdélyi összeírást is közöl. Ezen, a Habsburg Birodalom területén élt aranymosókról szóló összeírások személynévanyagának jellegzetességei, sajátosságai nyilván ugyancsak nem általánosíthatók a (szomszédos) román területek aranymosóira, de szintén nem mentesek a tanulságoktól.

E két összeírás – melyek közül a korábbi 1737-ben, míg a későbbi 1783-ban készült – személynévanyagát áttekintve az egyik leginkább szembetűnő, és a sátoros taxás cigányok névlistáitól igen elütő jellegzetesség, hogy az aranymosók neveinek messze túlnyomó többsége – mind a vezetékneveket, mind pedig a keresztnéveket illetően – román, illetve román eredetű, ráadásul olyan mennyiségben, hogy az már önmagában is valószínűsíti az összeírt közösségek, embercsoportok ekkor (már) dominánsan román nyelvű voltát.

Csekélyebb számban szerepelnek továbbá magyar vezetéknevek is az összeírásokban (pl. Gábor, Gáspár, Kalános, Nyerges, Palkó), de ezek ma – illetve mai tudásunk szerint – különböző cigány anyanyelvi csoportok, közösségek többé-kevésbé tipikus családnevei, azaz önmagukban kizárják a főként román szerzők által feltételezett, de mára a nyugati szakirodalomban is szinte fenntartások nélkül elfogadottá vált aranymosó–teknővájó „folytonosságot”.

A listák a sok román, és a kevés magyar név mellett – szinte elenyésző számban ugyan – további nyelvekből magyarázható személyneveket is tartalmaznak, leginkább szláv és görög kulturális kapcsolatot, esetleg eredetet sejtető neveket (pl. Bovics, Grek, Spiridon, Szimion, Szerpits), továbbá néhány valószínűleg (pl. Buga), és egy, egészen bizonyosan kipcsak török, azaz nagy valószínűséggel kun nevet (Telebuga). Az összeírásokat illetően különösen hangsúlyozandó még, hogy szinte teljes mértékben hiányoznak ezek névanyagából a cigány, illetve a cigány nyelvből magyarázható nevek, ami megintcsak azt valószínűsíti, hogy az itt összeírt személyek már ekkor sem romani/cigány anyanyelvűek voltak (Zsupos 1996:324, 328, 343, 344, 348).

Az aranymosó és egyéb cigányok erdélyi közösségeiről további – számunkra érdekes – információkat (is) tartalmaznak az összeírásokkal azonos kötetben közölt egyéb dokumentumok. Ezek egyikében, a 7-es számmal jelölt, *Sztántsul Morár alias Béka seu Borzos és társai aranymosó fiskális cigányok ügyében tett tanúvallomások* címmel közreadott, 1764-es keltezésű anyagban olvasható egy Mária nevű cigányasszonynak, Darocz Balás cigány jobbágy 36 év körüli feleségének, a nem sokkal korábban Szacsván elfogott Dumitru Czetzk²⁴ kalányos cigány ügyében tett vallomása. Mária az ügyben ekkor – többek között – a következőket mondta: „az említett Dumitru Czetzk a maga szájával sokszor mondotta nekünk, s más kalányos cigányoktól is száma nélkül hallottuk, hogy a megnevezett Dumitru Czetzk, és említett három testvér ötsei a kamara jobbágysai az Zalathna arany váltó tisztséghez tartozók, (...) vagyon valami húsz esztendeje, hogy ezen a földön üsmérjük őket (...)” (Zsupos 1996:395–396).

E tanúvallomásból tehát máris kiderülnek a következők: Erdélyben a tizennyolcadik század közepén már ismertek voltak az ún. 'kalányos' cigányok, akiket szerintem egyébként bízvást azonosnak, vagy közel azonosnak tekinthetünk a román fejedelemségek lingurár, azaz kanalas, mondhatni 'kalányos' cigányaival – annak ellenére is, hogy 'lingurar' szót, legalábbis cigányok közösségneveként egyébként csupán hosszú évtizedekkel későbből ismerjük. A 'kalányos' cigányok ekkor bizonyosan nem voltak azonosak az aranymosókkal, hiszen azt, hogy – az egyébként szintén a kalányosok csoportjába sorolt – Dumitru és testvérei eredendően a kamara aranymosó cigányai közé tartoznak, Mária – többek között – más kalányos cigányoktól hallotta. A Czetzk család tagjai a tanúvallomás megtételét, azaz az 1764-es évet körülbelül két évtizeddel megelőzően szöktek meg a kamara aranymosói közül, tehát minimum az 1740-es években, avagy esetleg még ennél is jóval korábban soroltattak közéjük. Elfogadva viszont, hogy a Czetzkek nem aranymosókként váltak 'kalányosokká' – ami szintén egyértelmű, hiszen e csoportnak az aranyász cigányoktól független létét szintén bizonyítja a tanú –, nyilvánvalónak látszik, hogy „eredendően” is kalányosok voltak, azaz a tizennyolcadik század első felében már bizonyíthatóan Erdélyben is ismert famunkás cigányok csoportjának tagjaként, esetlegesen talán épp akaratuk ellenére váltak aranymosókká.

Famunkásból – illetve famunkásként – aranyásszá válás jelenségéről egyébként Zsupos is tudósít, amikor könyvének bevezetőjében, Trócsányi Zsolt levéltáros, egy 1962-ben megjelent írására, *Az erdélyi központi bányaigazgatási szervezet története 1691–1848* című munkára hivatkozva azt írja, hogy az aranymosó cigányok soraiba, vélhetően az aranymosók igazgatásának 1747-es átszervezése idején „olyanok is felvetették magukat, akik faeszközök készítéséből éltek – a beadandó aranyport az igazi aranymosó cigányoktól vették meg készpénzért –”, s akiket ez okból fakadóan az „aranymosáshoz jól értők közé kellett beosztani, hogy megtanulják ezt a munkát” (Zsupos 1996:16).

Azon tanúvallomásoknak sorában, melyek között az előbb idézett Mária nevű cigányasszonyé is szerepel, található több, mely számos további, a kamarától szökött aranymosó cigányra vonatkozik. E tanúvallomások – később esetleg behatóbban vizsgálandó – érdekességeinek egyike néhány olyan vezetéknev feltűnése, mely ma is leginkább beás cigányok között ismert. Ilyenek például – az 1764 táján Kézdivásárhelyen lakónak mondott – Nikoláj Nyerges, valamint Peter Bogdán és Thoma Bogdán családnevei (Zsupos 1996:397–398).

S ugyancsak e tanúvallomások említésre – valamint már bizonyosan majdani külön vizsgálatra – méltó érdekessége, egy szintén a kamara szökött aranymosójaként feljegyzett cigány férfinak, a különböző személyek vallomásaiban hol Onya Boja, hol pedig Onya Béja alakban olvasható neve. A vezetéknev első magánhangzójának a magyarban ekkor még láthatóan bizonytalan státusza azt valószínűsíti, hogy e hang román eredetije ugyanaz az 'ă' lehetett, mely a beás szó eredeti román alakjában, a băiaşban ma is szerepel. E tény pedig, különösen azt is tekintetbe véve, hogy Onya Boja, avagy Onya Béja a szövegtörzsetből ugyan nem bizonyítottan, de sejthetően maga is 'kalányos' lehetett, nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy vezetékneve – ha nem is oly egyértelműen, mint a korábban tárgyalt Bojásul/Bojázul családé – ugyancsak kapcsolatban lehet a teknős cigányok 'băiaş'/'băieş', azaz 'beás' csoportnevével (Zsupos 1996:387–399).

²⁴ A nevet különböző előfordulásaikor különböző írásmóddal olvashatjuk.

A Zsupos Zoltán által közölt dokumentumok legfontosabb tanulsága mindezek fényében véleményem szerint az, hogy bár számos ma ismert, s egyértelműen, illetve jellemzően tipikus beás vezetéknev már az aranyosó cigányok 1737-es összeírásában is feltűnik (pl. Bogdán, Faur, Kalános²⁵, László, Lingurár, Nyerges, Palkó, Roska, Serbán), a névanyag egésze alapján nagy biztonsággal kijelenthető, hogy a két összeírásban szereplő aranyosóknak csupán töredéke lett – mai értelemben vett – beássá, míg nagy többségük leszármazottai egyéb közösségek – többek között oláh- és magyarcigány csoportok – tagjaiként éltek/élnek tovább. Emellett, továbbá abban is bizonyosak lehetünk, hogy az előbb felsorolt beás neveket viselő, aranyosóként összeírt cigányok már ezen összeírások idején, azaz a tizenharmadik század első felében–közepén is beások, azaz román anyanyelvű, részben vagy egészében famunkából élő cigányok voltak.

Mindezek magyarázatául pedig – legalábbis megítélésem szerint – nem kínálkozik más, minthogy a főként Kelet- és Dél-Kelet Európában élő, és rudár, beás, lingurár, valamint esetlegesen egyéb neveken ismert román anyanyelvű famunkás cigányok közösségei a ma feltételezettnél jóval régebbi időkben, s véletlenül sem egykori aranyosók foglalkozásváltásával alakultak ki. A beásnak még csak esetleg „áttételesen” nevezett egykori beásokra (pl. Náskul Bojázul, Gotza Kalányos, Lingurár Onyiga) vonatkozó információkból kialakulni látszó homályos kép azt sejteti, hogy e közösség, illetve foglalkozási-csoport gyökereiben már a tizenhetedik század végén bizonyosan kialakulhatott. (Tudásunk mai szintjén, s a lehetséges források jelenlegi feltártságával minden további csak találgatás.)

Irodalom:

Achim, Viorel (2001). *Cigányok a román történelemben*. Budapest: Osiris Kiadó.

Bakos Ferenc (1991): *Román–magyar kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bartha Csilla (szerk.) (2007): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bauer, Friedrich Wilhelm von (1778): *Memoires historiques et géographiques sur la Valachie: Avec un prospectus d'un Atlas Géographique & Militaire de la dernière Guerre entre la Russie & la Porte Ottomane*. Francfort–Leipzig: Henry-Louis Broenner.

Bencsik János (1984): *A teknővájó cigányok: Egy etnikai csoport ismeretéhez*. Gyula: Erkel Ferenc Múzeum.

Bencsik János (szerk.) (2002): *Erdős Kamill és a hazai romológia: A 2002. július 2-án Erdős Kamill halála 40. évfordulóján szervezett emlékülés előadásai*. Gyula: Békés Megyei Képviselőtestület Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Bizottsága, Békéscsaba.

Benkő Loránd (főszerk.) (1967–76): *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (=TESZ; I. kötet – 1967; II. kötet – 1970; III. kötet – 1976)

Bobb, Ioan [=Ioan Bob de Copelnic] (1822–23): *Dictionariu Rumanesc, Lateinesc si Unguresc*. Clus: Stephan Török. [A kétkötetes mű első kötetének címlapján 1822, a másodikén 1823 szerepel!]

Bódi Zsuzsanna (szerk.) (1997): *Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. (Cigány Néprajzi Tanulmányok 6.)

Cihac, Alexandru de (1879): *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Frankfurt: Ludolphe St-Giar.

Clemens, Andreas (1822): *Wörterbüchlein: Deutsch und Wallachisches*. Hermannstadt: Hochmeister.

Clemens, Andreas (1836a): *Walachisch–Deutsch und Deutsch–Walachisches Wörterbuch*. Hermannstadt: Thierry.

Clemens, Andreas (1836b): *Walachische Sprachlehre nebst einem walachisch–deutschen und deutsch–walachischen Handwörterbuche*. Hermannstadt: Thierry. (Zweite, verbesserte Auflage.)

Dicționarul Explicativ al Limbii Române (=DEX) [Elektronikus változat.]

Diósi Ágnes (1988): *Cigányút*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

²⁵ A név ezen alakja – mai ismereteink szerint – elsőként két évvel korábban került lejegyzésre, 1735 nyarán, Aranyosszék területén, a boszorkányság vádjával megégetett Kalános Borka cigányasszony perének alkalmával (Komáromy 1910:486).

- Erdős Kamill (1989): A magyarországi cigányság: Törzsek, nemzetségek. In: Vekerdi (1989:42–56)
- Fraser, Sir Angus (1996): A cigányok. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hancock, Ian (2004): Mi vagyunk a romani nép. Budapest: Pont Kiadó.
- Iordan, Iorgu (1952): Nume de locuri Românești in Republica Populara Romana. București: Editura Academiei Republicii Populare Romîne.
- Kelemen, Bela (főszerk.) (1964): Dicționar romîn–maghiar. Editura Academei Reppublicii Populare Romîne.
- Kemény István (szerk.) (2000): A magyarországi romák. Budapest: Útmutató Kiadó. (Változó Világ 31.)
- Kemény István (ed.) (2005): Roma of Hungary. New York–New Jersey: Highland Lakes.
- Kogalnitchan, Michel de [=Mihail Kogălniceanu] (1837): Esquisse sur l'histoire les mœurs et la langue des Cigains: Connus en France sous le nom de Bohémiens, suivie d'un recueil de sept cents mots cigains.
- Komáromy Andor (szerk.) (1910): Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Kovalcsik Katalin (szerk.) (1992): Florilyé dă primăvără: Tavasz virágok: Beás cigány iskolai énekeskönyv. Budapest: Fii cu noi Bejás Közművelődési Egyesület.
- Kovalcsik Katalin (1997): Karácsonyi köszöntés a beás cigányoknál. In: Bódi 1997: 116–130.
- Kovalcsik Katalin (vál.; szerk.) (1998): Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. Budapest: BTF–IFA–MKM.
- Kovalcsik Katalin (2007): Szimbolikus kultúrareprezentációk egy olténiai rudár közösségben. In: Bartha (2007:194–219)
- Landauer Attila (2004): Utak és problémák a magyarországi cigánykutatásban. In.: Nagy–Péterfi 2004:13–46.
- Landauer Attila (2007): K. In.: Nagy–Péterfi 2007:215–236.
- Lehmann, Joseph (hrsg.) (1837): Magazin für die Literatur des Auslandes: Zwölfter Band: Juli bis Dezember. Berlin.
- Lipp Tamás (1978): A nagy titok. Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Nagy Attila–Péterfi Rita (szerk.) (2004): A feladatra készülni kell: A cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó.
- Nagy Attila–Péterfi Rita (szerk.) (2007): Hídszerepek: Cigány integrációs kérdések. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó.
- N. Békefi Margit (2001): A magyarországi teknővájó cigányok. Szekszárd.
- Novákné Békefi Margit (2002): Teknős cigányok Gödöllőn. In: Bencsik (2002:99–113)
- Petcuț, Petre (2003): Istoria Rromilor. [=http://www.edu.ro/index.php/articles/1145]
- Petercsák Tivadar (1975): Adatok a teknővájó cigányok munkájához. In.: A miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei 14. 98–104. (Újraközlése: Bódi 1997:53–56)
- Pott, August Friedrich (1844): Die Zigeuner in Europa und Asien: Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen: Einleitung und Grammatik. Halle: Heynemann.
- Raicevich, Stefano Ignazio (1788): Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia. Napoli: Gaetano Raimondi.
- Sulzer, Franz Joseph (1781): Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: Der Walachey, Moldau und Bessarabiens: im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens, als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen. Wien: Rudolph Gräffer.
- Szinnyei József (1893): Magyar írók élete és munkái: II. kötet: Caban–Exner. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése. (Reprint: 1980–81, Budapest: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete.)
- Tálos Endre (1998): A cigány és a beás nyelv Magyarországon. In: Kovalcsik (1998:295–302)
- Thielen, Maximilian Friedrich (1828): Die europäische Türken. Ein Handwörterbuch für

Zeitungsleser. Wien: Carl Gerold.

Thouvenel, Édouard (1840): La Hongrie et la Valachie. Souvenirs de Voyage et notices historiques. Paris: Arthus Bertrand.

Uzsoki András (2004): Adalékok az aranymosás történetéhez és technikájához. Rudabánya: Érc- és Ásványbányászati Múzeum.

Vadász István (1995): A Közép-Tiszavidék kisvárosai a XIX–XX. században. A Közép-Tiszavidék központ jellegű településeinek szerepköre és vonzáskörzet-rendszere a XIX-XX. században. Szolnok–Tiszafüred. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 54.)

Vekerdi József (szerk.) (1989): Erdős Kamill cigánytanulmányai. Békéscsaba.

Zsupos Zoltán (1996): Az erdélyi sátoros taxás és aranymosó fiskális cigányok a 18. században. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.